

© Grøndahl og Dreyers Forlag AS 1996

Alle henvendelser om rettigheter
til denne boken stiles til:
Grøndahl og Dreyers Forlag AS
Drammensveien 20 C, Postboks 2834 Solli
N-0204 Oslo

Grafisk formgivning for serien
Norske essayister: Ola Schjerve
Sats: Hamar Maskinsetteri
Typografi: Goudy Old Style 10/12
Papir: 100 g Munken Book Cream
Trykk og innbinding: Engers Boktrykkeri A/S, Otta, 1996

ISBN 82-504-2360-7

Utgitt med støtte fra
Norsk Kulturfond

Redaksjon for serien *Norske essayister*:
Helge Nordahl, Øistein Parmann,
Bernt Vestre, Asbjørn Aarnes

Strømmen tyner

Skulde jeg nogen gang ha svart paa det kurante enquete- og interviewspørsmal om «hvilken bok har under Deres barndom gjort det sterkeste indtryk paa Dem og hvorfor» – saa maatte jeg ha sagt *Norsk Billedbog for Børn* ved Elling Holst og Eivind Nielsen. «Hvorfor» er det forresten ikke saa liketil at gjøre rede for – jeg synes det var et helt vidtløftig kompleks av længsler, stemninger og følelser som de gamle rimene og regglerne vakte i mig, alt fra den første gangen jeg stavet mig gjennom de to smaa bøker i stivt papbind.

Først var der nu Eivind Nielsens tegninger. Efter mit skjøn gjør de bøkene til det bedste billedverk for norske børn, som findes. De sommerlyse, smaa akvarelvignetter gjengir akkurat barneøiets billede av norsk østland, usøkt og frit for utspekuleret barnslighet. Og hans knødde, litt klumpede, smaavoksne, snille og fornøiede østlandsunger motsvarer netop den forestilling vi hadde, i min kreds og i min barndom ialfald, om det ideale barn. Idealbarnet var, efter vore begreper, artig, snilt, dygtig, lydig, kjærlig, griset sig ikke ut paa forklæ eller buserul, og dets barndomsliv kulminerte i en eller anden straalende daad som gavnet og glædet far og mor og forundret og opbygget dem særdeles meget – det kunde være f.eks. at idealbarnet reddet lillebror fra at drukne eller berget sig hjem med hest og slædelass i en snestorm eller stillet sin sparebankbok til forældrenes disposition, naar hjemmet var truet av en økonomisk krise. Pointet var at barnet øvet en voksen mands eller kvindes arbeide og synte selvforglemmelse – beviste sin sundhet og veksterlighet ved at bryte igjennem de svake individers naturlige egoisme, den som hører til det lille barns sjæl som knopskjellet til knoppen og forhærder nevrastenikeren og den begyndende sindssyke som en skorpedannelse dækker syk hud.

Ett resultat – blandt mange andre – av at vi hadde dette sunde ideal var, at endda vi naturligvis ofte ogsaa var *forfærdelig* uskikkelige, saa *behøvet* vi ikke at være *svært* slemme, før vi kjendte den forbudne frugts søt smak. Igrunden var det let for os at faa tilfredsstillet den menneskelige naturs tvedelte længsel, baade efter de anstrengende og eventyrlige færder paa dydens smale og bratte stier og efter en lystig gallop utover syndens brede og slagne landevei. Skulde jeg dømme ut fra min egen barndoms erfaringer, maatte min hovedindvending mot meget av den moderne lemfældighet i barneopdragelse bli denne: Lægger man ikke unødige hindringer iveien for børns naturlige trang til at overtræde lov en gang imellem? *Hvor* uskikkelig maa børn i vore dager være for at opnaa følelsen av at de har gjort andet end opfyldt hjemmets og skolens forventninger om hvad børn kan og bør præstere? Nok er det vel

for de fleste friske, normale børn behagelig at føle av og til, at de har opfyldt forældrenes og lærernes forventninger til dem, men disse forventninger maa da være nogenlunde tydelig defineret og rimelig begrænset. Børn flest liker baade dydens ferske melk og udydens sterke øl, men ølost er sykekost som de fort blir lei av; og jeg kan ikke andet end ynke de mange smaa stakkarer som i vore dager blir oppfødd paa moralsk ølost. Saa som der netop nu agiteres for «Kunst i skolen», for friske og glade farver i barneværelser og billeder og bøker avpasset efter barnets *naive* smak, saa har det sikkert en berettigelse. – Ingen sak for os at holde ut med chokoladefarvede skolerum og eketræsmalte barnekammermøbler og xylograf Henriksens reproduktioner i *Folkebladet* av Blochs østerdøler, amerikanske præsidenter og Bergsliens birkebeiner: paa vor aandelige horisont var konturerne av godt og ondt trukket op saa skarpt som de svarte og hvite ringer paa en skyteskive, og billederne av dyder og laster stod for os i monumental stilisering og koloreret med grundfarverne ublandet.

Men derved stod vi endda i levende kontakt med folkepoesiens traditioner. Rim og reggle, sagn og eventyr som det levende, arbeidende folk rundt i Norges land gjennom aarhundreder hadde været sams om at maksle ut av enkelte menneskers fantasiliv og særnorsk og intereuropæisk og fællesariske emneforraad, indtil totalindtrykket blev uttryk for et bestemt livssyn, alt dette var endda for en stor del et adækvat uttryk for vor livsfølelse. Endda for min generation og kreds var «Asbjørnsen og Moe» og Elling Holsts billedbok ikke læsning paa den maaten som andre barnebøker var det. Bernt Lie og Dikken Zwilgmeyer, indianerfortællingerne og *Onkel Toms hytte* var spændende, mest fordi de fortalte os noget nyt. Eventyrets spænding var gjenkjendelsens, det var forventningen imot møtet med et som man kjender, haabet om at faa forklaringer som man har forutanet. Der skal ikke saa litet friskhet til for at orke denne sidste art av spænding: den er langt intensere end den første sort. Men et eventyr er ikke stilrent, uten det vækker denne sterke spænding som kommer av at man vet, hvordan det maa slutte: det taaler bare til en viss grad at opspedes med overraskelser; en uventet replikk eller episode er tillatelig, men ikke en uventet slutning. Og eventyrets *moral* maa først og fremst aldrig være overraskende eller tvetydig; det skal være dydens triumf, eller udydens. Gutten, som deler nisten sin med gamlemor og ikke blir ræd trollet, skal ha prinsessen og det halve kongerike, mestertyven skal ha lensmandsdatteren og prestens pengesæk. Det maa overse mulige formildende omstændigheter ved den onde stedmors eller ridder Røds opførsel. Moralen kan være pur melk eller øl, men aldrig den sympatiske forstaaelses ølost.

Saa vort livssyn var endda i slegt med eventyrets. Og vi vokset op i et miljø som endda ikke var blit aldeles haabløst forskjellig fra det, hvori folkeeventyret er blit til.

Der, i grænsetraktene mellem by og land – Vestre Aker, som endda var bondelandet, og Kristiania som endda ikke var noget videre storby – saa vi utover Akersgaardenes jorder og de ensomme villaer, Thaulowløkken og tre til, var det vist – mot skogaasene som endda ikke bar sanatorier paa den borteste blaane. Vi kunde sanse aarets gang som flo og ebbe av grokraften, kunde lugte og smake og sanselig erkjende at vaarlufden var mæt av levende utdunstninger: selve græsbakken pustet ut, og gjødselhaugerne laa og aandet, og hvert løvtræ sendte ut livsens eim. Vi følte at solen svidde et levende legeme, naar veiene i sommerheten og tørken blev hvite av tykt støvlag og kornet fleksvis blev gulsvidd og lavt og glissent, og de smaa vasshullerne krøp sammen, blottet en bredd av glat, indtørket leirslam som sprak, mens vandøiet i midten fik hinde over sig av slimet skum og vond aande – det lugtet flaut og kvalmt av betændelseshete og forraadnelsesgas. Og vi kjendte, hvor vinterlufden kunde være likesom steriliseret ren, naar snefald og klarfrost efterpaa hadde dræpt hvert kim og lufden ut dunsterne av det levende liv. Om vi ikke likefrem trodde paa huldrer og nisser og trold – spøkelserne trodde vi paa selvfølgelig, endda hadde vi da ikke tat skade paa iagttagelseevnen og var blit materialister – saa kjendte vi ialfald deres levende mor. Naturen var ikke for os *steder* som vi gjorde utflugter til, men en svær krop, som vi kjendte hvælve sig ind i morgenlyset; i middagsheten pustet den mot os og glodde med en ytterlighet som vi kunde ta paa og et uutgrundelig mystisk indre, haandgripelig og gaadefuld som dyrene. Og om kvelden tørnet jorden over paa siden, sovnet ind i natmørket og støtte ut underlige lyder i drømme.

Og vore hjem endelig var ikke væsensforskjellige fra de hjem som har herberget eventyrtraditionen og holdt liv i viserne og regglerne med varmen av alle gamle og unge minder. Den første forutsætning for at en slegt skal kunne bevare traditioner er, at der virkelig leves et intimt samliv mellem de forskjellige slegtled. Den kan ikke eksistere uten hvor store og smaa er sams om sine væsentligste interesser. Forsøk bare at fortælle børn en historie som formentlig skal være avpasset efter børns særlige fatteevne – som ikke i virkeligheten fængsler fortælleren selv mindst like meget som dem den er ment at skulle fengsle, de mindreaarige tilhørere – og se om den morer børnene andet end som et øieblikkelig tidfordriv (i bedste fald; ofte duger den ikke til det engang). Den gaar nok ind av det ene øre og ut av det andet.

Nu prækes der i tide og især i utide om at man skal huske, børn er børn. Hvad man glemmer er, at friske børn, d.v.s. børn som av naturens magt i virkeligheten med en svimlende

veksthastighet drives mot voksendom, ser op til de voksnes verden med henrykt forventning. Her kan man for en gangs skyld med rette tale om at naturen er barmhjertig. Et barn som ikke længter efter at bli voksen kan man visst alltid trygt gå ut fra er merket med degenerationens stigmata. Først i overgangsalderen, under de voldsomme fysiske påkjendinger, kommer der normalt over barnet noget som en angst for de voksnes verden, som en anelse om, hvad det koster at være kar. Det er særlig det halv voksne barn som kjender sig i opposisjon til de voksne, fremmed og uforstått mellom dem, netop på den tid da det også kjender det er ikke mere barn heller. Det er denne overgangsarenes sindstilstand som moderne pædagoger har fæstet sig ved – sommetider får man mistanke om at det kommer av, at de aldrig selv har evnet helt at vokse utover den. Men det er en misforståelse naar man tror, at den dominerende interesse for det egne jeg og de krisesyntomer og barnagtigheter som følger med dette og normalt hører til overgangsarene, er typiske for den egentlige barndom. Børn flest er utadventde, interesserte for de voksnes liv og arbeide og føler sig ikke i motsætningsforhold til det – naar de ikke hemmes av kjedelige og nødvendige hindringer som skolearbeider, spise- og sengetider, *er* de voksne: fulde mænd og politi, indianere, driver skibsfart og gaardsbruk og vandverk, steller hus og barn og bygger lekestuer. De ser romantisk og optimistisk på hverdagslivet, netop som det former sig for folk flest med mest slit og sjelden andre overraskelser end den at der aldrig sker noget overraskende. Og trods den berettigede pessimisme som ialfald av og til overvælder de aller fleste mennesker saalænge de er i sine «bedste aar», viser det sig jo likevel, at de allerfleste ogsaa tilslut kommer tilbake til barnelekens mening om livet, – at det er et godt eventyr – ikke mindst, naar det tilsynelatende artet sig mest trivielt eller sørgelig. Den trøst får man til belønning, hvis man holder det fjerde bud i høi grad og taalmodig hører på gamle folk som gjenoplever sit liv – i erindringen. Det *kan* vel hende at man træffer gamle folk som ser tilbake på et forspildt liv – men ofte går det ikke på.

Saa det er bare naturligt at det først og fremst har været børnene og de gamle som sammen arbeidet for traditionens brogede bunader, sammen vævet eventyrene ut av sin romantiske sans for hverdagslivets poesi og mystik, sammen tok vare på sagnene, og sammen besang dagens daad, enkelt og spennende: «Sko blakken, sko blakken – med hammer og tang – imorra skal vi fara – den veien saa lang –.» «Skjære skjære havre – hvem skal havren binde –?» «Ola Glomstulen hadde ei gammal graa geit. Aa kjære mi Kari, gjør pylsa vel feit – for imorra skal Ola Glomstulen gjifte sig!»

Men betingelsen for at et samfund skal kunne fostre en enhetlig kultur og gi den uttryk som fortjener at kaldes klassiske – maateholdne uttryk for sterkt indhold, form som bevisst utelukker noget for at faa god plass til meget – er at samfundet er grundet paa solidaritetsfølelse. Ingen enkelt klasse maa ha sterkere følelse for sine særinteresser end for sit interessefællesskap med hele samfundet. Folkekulturen har indtil nu været uttryk for familiesamfundet, som bygger paa slegtssolidariteten. Forutsætningen for den er, at alle aldersklasser ser paa livet med en ensartet interesse, selv om de forskjellige tidsaldres stemningspræg farver dette syn: børns og bedsteforældres tillid til livet, ungdommens og manddomsalderens skepsis overfor tilværelsen, det modne, tyngre sinds trang til sterkere rørelse og kraftigere stimulanser end børn og oldinger behøver.

Det er slik, at i det sidste halvhundred aar synes alle traadene i norsk folkekultur at ryke sund eller ende, for der ikke er emne til at spinde dem videre. Saan syner det sig for os, og kanskje er det en kjendsgjerning ogsaa. Sosiale nybygninger og mere moderne former for folkehusholdning i Norge har endda ikke meget hjemmepræg. Om folket engang falder til ro i det omhyggede samfund og faar indrettet sig slik i det, at det blir præget av en folkefamilies særegne lynne og smak, saa kan vi ikke forutse om det vil ligne det gamle hjem meget, for vi vet ikke hvor langt den folkekarakter vi kjender var skapt av omgivelserne eller hvor langt miljøet var skapt av folkets lynne.

Hvad nu det angaar, at eventyrtraditionen paa det nærmeste er hørt op, saa er der vel en god del sandhet i paastanden om at boktrykkerkunstens opfindelse og læsefærdighetens utbredelse er en av grundene til det. Man tænker sig gjerne, at naar eventyret blir opskrevet og trykt, virker det som naar solen rinder op over trolde. En slags levende organisme, som kan vandre, sluke fremmed traditionsstof, hvor den møter det, aldres og dø eller skyte ham og fødes paa ny, forplante sig baade ved parring og ved knopskytning, blir en forstening.

Det er nu saa, at for folkeviserne, som tidligere end eventyrene møtte den skjæbne at bli opskrevet og trykt, holder dette ikke ubetinget stik: de ældste trykte visebøker og flyveblader gjorde kanskje nok traditionen mindre rik og artistisk selvstændig, men traditionen levet da videre en god lang tid og næret sig til og med paa tryksakerne. I den her foreliggende samling *Norsk sogukunst* er der fuldt op av eksempler paa at ogsaa eventyrfortællerne har tat for sig av det trykte visemateriel med god appetit og dannet eventyr av det. Der er aldrig blit særlig ypperlige eventyr ut av viserne, men det behøver ikke absolut at være fordi opskrevet eller trykt stof altid er et umulig raaemne for mundtlig fortællekunst.

Vel er læsning i og for sig en uselskabelig form for rekreation. I de første hundredaar efter digterne hadde lært, at de lettest fik folk i tale gjennom det trykte ord, henvender de sig altid til sin «kjære læser» og «skjønne læserinde» – i ental. Men denne dikterens tænkte tete-a-tete var jo i virkeligheten enslags Don Juan-drøm: en liflig intimitet med saa mange forstaaende læserinder og læsere det bare skulde være.

Og der har tid efter anden været digtere nok som har opnaadd sin Don Juan-sukces med det trykte digt, og tryksværten har ikke hindret at der dannet sig skoler og traditioner, og det trykte digterverk har speilet hele slegtleds livsbillede, og gamle former fra den muntlige meddelelses tider har tid efter anden brutt op igjen i den trykte litteratur – epos, noveller, ballader. Bare barnevers og eventyr er ikke gjenopstaat i den trykte literatur. Slikt som Wergelands Vinterblommer, H. C. Andersens eventyr og Marie Wexelsens julesalme er undtagelserne som bekræfter regelen: i det sidste hundredaar har de været undtagelsesmennesker, som kunde synge og fortælle saa baade store og smaa hørte paa dem. Endda i slutten av forrige aarhundrede kunde en og anden digter skrive den kunstnerisk lødige novelle som er baade for gammelfolket og manddomsalderen og børnene. Her i Norge er Hans Aanrud, Per Sivle, Dikken Zvilgmeyer værd at nævne. Efter aarhundredeskiftet, i den saakaldte «Barnets aarhundrede», vet jeg ikke om nogen som har evnet tale til voksne og børn paa en gang med verker som kan kaldes kunst. Vi kan gaa paa kino med vore børn og vore forældre, og vi kan slaas med dem om de ferske aviser.

Men alle enkeltfaktorer som har skapt det moderne samfundsbillede er enige i ett – at teppe til det som er selve aandedraget i al klassisk kunst: menneskets interesse for det evig menneskelige og tilværelsens statiske værdier. Ikke minst maskinkulturen og pengehusholdningen, hvis resultat er at folk flest maa skaffe sig livsophold ved spesialisering i arbeider som oftest falder inden en av to grupper: de ensformig kjedsommelige eller de ensformig spændende. – De fleste menneskers arbeidsliv under de gamle samfundsforhold bød paa en helsebringende avveksling av hverdagslig rutine og spændende episoder. – Dette har gjort meget til at den klassiske følelse for tilværelsens totalitet er blit saa overgrodd, saa den næsten ikke er til at øine for enkeltindividets spesielle interesse for isolerte livsytringer – sociale, moralske, økonomiske, politiske, seksuelle problemer, som man bruker kalde det.

Men problemer er som skyerne – evig skiftende øieblikbilleder av naturkræfternes konstante samvirke. Og overfor problemer kjender alle mennesker sig som isolerte personligheter – man føler dem i sit eget skind som man føler solskin og regn og storm. Om

aldrig saa mange enkeltindivider stilles indfor ett og samme problem, skaper det ikke nogen solidaritet eller noget interessefelleskap som kan opretholdes utover en øieblikkelig situation. En ungdom eller en samfundsklasse eller politiske meningsfeller kan møtes i spontan samfølelse, men den er i virkeligheten ikke stort varigere end samfølelsen mellem folk som reiser paa landet den samme søndag, eller i regnveir stormer den samme sporvogn, eller sammen forliser med et skib. Denne art av samkjendelse er for fiktiv og uegte til at kunne uttrykkes i kunst av nogen art – skjönt den kan uttrykkes i krig og revolutioner; gnister kan nu engang tænde ildebrand, men ikke hete en smeltedigel. «Problemdigtning», naar den da ikke er bare ukunst, er kunst av samme art som romantikkens landskapsmaling: «prospekter» oppfattet under en bestemt belysning og stemning.

Det er ikke saan at ikke problemdigtning kan gjøre voldsomt indtryk ogsaa paa børn. Jeg husker, da jeg selv i elleveaarsalderen læste *Gengangere*, og andre har fortalt mig, hvordan *Brand* virket paa dem, da de som børn første gang læste digtet. Men det blir en følelse av intimitet med digteren, følelsen av at han taler netop til en selv. Man er den «kjære læser» som den romantiske Don Juan er ute for at erobre. – Mens folkeeventyret og sogekunst i det hele har det fælles med al klassisk kunst, at tonen blir aldrig saa fortrolig, saa ikke en viss stolt og kjølig reserve bevares: det ikke er fortrolighet paa tomands haand, men fortroligheten inden en samstemt kreds, hvor halvkvædet vise nok skal bli forstaat. Og om en og anden inden kredsen er litt sen og tungnem, gjør ikke det stort: «Kommer vi ikke idag, saa kommer vi imorgen.» – Som al klassisk kunst søker ikke eventyret at gripe spontant, men at uttrykke sig saa koncist at det blir *husket*; forstaaelsen haster det ikke med. Tvertimot, et rigtig godt eventyr skal man kunne forstaa omigjen for hvert aar man blir ældre og hver erfaring man blir rikere eller fattigere av. Det vender sig til et publikum som er forbundet, ikke i den tilfældige og forbigaaende solidaritetsfølelse mellem folk som er ute i det samme uveir, men av det varagtige interessefelleskap som lærer folket i en bygd at kjende veimerkerne, saa alle vet, at naar det eller det fjerne fjeldet syns, skarpt og klart, kan en lite paa varig godveir, men vind fra et visst hjørne buder regn, og rød kveldshimmel truer med storm. Ja, nogen vet mere om disse ting end andre, og i denne art av visdom perfektioneres alle mere, jo længer de lever. Eventyrfortællingen forutsætter en tilhørerskare som er bundet sammen av solide og holdbare fælles interesser og erkjender det bevisst, eller underbevisst – *føler* sig som en familie eller en slekt eller en bygd eller et folk.

Endda i min barndom var det slik at ialfald i de slegter, hvor mænd og kvinder gjennom et

par generationer hadde levet i et og samme kulturmiljø, var det hjemmet som samlet alle familiemedlemmers mest intense livsutfoldelse inden sin ramme. Ialfald var det slik i den kreds, hvor jeg vokste op, det var væsentlig embedsmænds – universitets- og gymnasielæreres, lægers, officerers og departementsfolks – hjem. Oftest var der mange børn, smaa kaar og noksaa spartanske seder. En streng og kjærlig – eller bare streng – far, bortimot alvidende og almægtig, en mor som helt gik op i husstellet og børnene. I hende utmundet vor tilværelse som elvene i et verdenshav, og likesom havet ved fordampningens mysterium gjenføder og nærer kilder og elver, nærdes vi og vokste i indsigt og viden ut av vore mødres rummelige visdom ved enslags tankeoverføring meget mere end med nogenslags systematisk opdragelse eller artifielle fortroligheter. De voksne hadde nok av problemer for sig selv i de aarene – det var riksretsaarene og bohemetiden, og vore fædre og tildels mødre med reagerte for tidens atmosfæriske bevægelser saa godt som nogen kunde forlange. I de hjem, hvor der var voksen ungdom, raset kampen mellem generationers ideer; jeg har indtryk av at brytningerne i de berømmelige «ottiaar» ytret sig fortrinsvis og mest voldsomt inden hjemmene. Mon ikke netop den særlig voldsomme spænding, hvormed døgnets problemer blev grepet dengang, kom av at hin generation, som da var fuldvoksen og eiet selverhvervet livserfaring, følte, endda sterkere end for problemene, for det som føder problemer – livets uforanderlige faktorer i stadig skiftende konstellationer. Slegtskjendslen var saa sterk endda, at de enkelte fædre og mødre visste sagtens uvilkaarlig, den som først har fortsat slegten, skylder slegten troskap; han er bundet til sine forfædre, men slaas for og med sit eget avkom, kan ikke hæderlig desertere fra slegten under nogenslags paaskud om at ha «et eget liv at leve», overlate næste generation til sig selv med den uhyggelige og naturstridige likegyldighet som nu om dagen ofte kaldes tolerance eller forstaaelse, eller undskylder sig med at «børn er ikke smaa voksne». For det er det som børn er, *først og fremst* – skjønt naar man bare ikke glemmer det, saa er det jo bra, om man ogsaa har øie for at barnealderen har mange særegne fysiske og psykiske egenheter desuten.

For os eksisterte de sider av vore forældres liv som vendte bort fra os og hjemmet, – alt hvad der fortiden kaldes forældrenes «eget liv» – nærmest som sogestof. En mor i den kredsen kom sjelden ut av hjemmet uten for at gaa erinder – og skulde hun da i teatret eller i selskap en kveld, saa kastet det festglans over hele hjemmet: forholdsregler og formaninger til børn og piken blev bekjendtgjort helt fra morgenstunden av; hendes paaklædning til festligheten var spændende som et forvandlingsnummer; og ensomheten om kvelden, naar

hun var avreist til festskuepladsen, var en mosaik av sære og sterke stemninger: der var nydelse av «noget godt» – kaker og syltetøi paa en treskaal – hvormed vi blev styrket til at bære savnet av hende, der var pikens konversation som, naar hun slik fungerte som høistkommanderende, kunde være fengslende og suggestiv i høi grad, der var den uvante frihet til et staahei i stuerne og indtrykket av stilhet og tomhet som slog ind over os, hvergang staaket stilnet litt, og som staaket i sig selv bare tjente til at fremhæve – og sidst var det at ligge i mørket og si aftenbøn alene og skulle sovne, uten nogen hadde bedt godnat med os.

Det er saa at hjemmene i denne kreds var jo sterkt præget av vore fedres arbeide. Lægebørnene levet i atmosfæren av venteværelset og kontoret, hvor man kunde snike sig ind en og anden søndag middag, titte paa boktitlerne og instrumenterne i skapet. Faren til min bedste veninde var organist og komponist – og hans musik skapte atmosfæren i *det* hjem. Mine forestillinger og mit fantasiliv var like til jeg kom paa skole direkte og indirekte bestemt av min far og hans arbeide. Hans bibliotek og lille samling av nordiske, sydeuropæiske og lille-asiatiske oldsaker var det dominerende i hjemmets utstyr. Ung og lyslyndt og opslukt av sin videnskap som min far var, det første jeg husker ham, underholdt han stadig sin kone og os ganske smaa piker om arkæologi – først under de sidste aar av sit liv, da han visste at han maatte arbeide om kap med døden, isolerte han sig paa nogen maate med sin videnskap.

Det var først da vi flyttet ned i tykke byen og jeg blev indmeldt paa skole – i tredje klasse, min mor hadde læst med mig til da – at jeg fik føling med hjem av et helt andet præg – hjem hvor farens arbeide bare bestemte familiens levestandard, men ikke var dets levende tone. Jeg fik skolekamerater og kamerater i gaten, og deres pappaer hadde sine forretninger og kontorer langt utenfor hjemmet, og deres arbeide betød familiens livsophold, men ikke dens livs indhold. I den samme kreds hændte det, at mamaerne reiste bort om sommeren, ikke i spidsen for sit hus, men fra det, og jeg erfaret, at for nogen barn var det at mama skulde bort om aftenen ikke en sjelden og straalende sensation, men et uinteressant og trivielt træk av hverdagslivets rutine. Jeg haaber til Gud, at naar jeg følte mig fremmed og utilpas i bourgeoisi-hjem av denne type, saa hadde det ikke noget at gjøre med misundelse – for det var jo saan, at i min oprindelige kreds blev penger f.eks. sjelden nævnt andet end som noget vi ikke hadde, men her blev penger omtalt som noget man hadde eller maatte ha. Men jeg haaber mit indtryk er sandt og rigtig: jeg mislikte mig i disse hjem av en ublandet estetisk uvilje – saan som jeg f.eks. føler nu, naar jeg efter en stunds fravær fra Kristiania ser igjen Nationalteatret og ser, hvordan det ser ut.

Saa følte det likevel ganske anderledes hjemlig at komme paa landet. Hoteller og pensionater laa helt utenfor vor synskreds, men vore forældre leiet for sommeren paa en liten bondegaard eller i smaa flekkene langs Kristianiafjorden – og det glimt vi børn fik av vore vertsfolks arbeide, de haandsrækninger vi fik lov til at gi dem – eller indbilde os at vi gav dem – var det egentlige utbytte vi hadde av ferien. Fjølslugt, stabburslugt, fiskelugt, lugt av baater og garn husket vi vinteren igjennem som selve sommerens søte aande. Selv hadde jeg mine bedsteforældres hjem paa Vollan ved Trondhjem, hvor vi var nogen somrer. Det var en tvangsarbeidsanstalt, slet og ret, og min farfar var forstander for den, men anstalten var indlogeret i en gammel landsens gaard; den staselige hovedbygning i Trønderstil herberget nedenunder mine bedsteforældres og vagtmesterens familier, og «lemmerne» sov ovenpaa i andet stokverk, men arbeidet i nogen uthusbygninger, som var omdannet til det bruk – «pikene» i bryggerhuset. Der hørte litt gaardsbruk til, saa laave, fjøs og stald stod endda, og vi var med i høionnen og i fjøset og i stalden hos Brunen. «Lemmernes» liv skulde jo egentlig ikke tangere vort, men det var naturligvis en kilde til evig interesse – skjønt jeg aldrig var istand til at utgrunde hvad det betød, at de unge, elegante damer i jerseyliv og kø, som ankom i droske om aftenen, neste dag vandret til og fra «bryggerhuset» i flokken av «søster Sigrids», diakonissens, graakledte læredøttre.

Saa kunde endda den tynende strøm av slegtshjemmenes traditioner finde frem til vore dørstokker og danne nogen smaa dammer der, før den tørket. Nu bakefter ialfald staar det for mig som om vi – ihvertfald synes jeg at jeg selv gjorde det – elsket disse traditionens smaa nedslag særlig inderlig; for vi følte for et herlig væld de kom fra, og at de var dømt til at tørke op snart.

Der var legenden om den lille piken som, uvisst naar og hvor, hadde hoppet taug «til tusen» og saa fik tarmslyng og faldt død ned. I min tid kunde alle barnepiker dette sagn, og vi hoppet aldrig taug uten at minde hverandre om det. Der var de ærværdige skjemtespørsmål «Kan du si Paris paa Rom fort ti ganger i træk?» «Kan du tælle til *Poli ti*», «Kan du stave Daa og Drolsum baklængs?» Daa og Drolsum er visst ukjendte navner for de nyeste generationer, men de to første vittige spørsmålene lever nok endda i skolernes tradition – min søn stillet dem nylig til mig. Vi ellet til sidsten og tittern paa hjørnet efter ellinger, som var desto bedre, jo mere labelenske de var:

O, dø, troa katta

mamma lissa bulla vatta
ø, dø; troa mi
mamma lissa bulla si

var den bedste, men den som ikke kunde nogen anden, fik nøie sig med Ellinga, vellinga Vatlandsgutten – den kunde da alle.

Fotball og tennis tror jeg ikke var kommet til Norge endda, men hele vaaren utover slog vi god gammel norsk langball paa jordene – eddet og tok av paa balltræet til parti. Og vi smaapiker lekte sangleker som vi ikke visste, hvem hadde lært os – vi vokste ind i danseringer med det vi vokste fra bleie og umælenhet:

Dra bukken 'tor fate,
lendsmand 'utor skape,
Silleri, pilleri, Mari kolei,
kolei, kolei for bonden.

Jomfru Dahl
gik paa bal
med sit røde silkesjal,
Hun var lei
hun var brei
hun vilde gjerne gifte sig.

Derimot var det visst senere, under paavirkning av trykte folkelivsskildringer, at jeg kom til at tænke mig en eller anden slags sammenhæng mellem de to skjønne vers og en forbindelse mellem lendsmanden, som det var saa slitsomt at holde utor skapet og den giftetlystne jomfru.

Av trykte Folkemинnesamlinger har jeg faat vite ikke litet om min farsslegt før i tiden – rydningsmændene i Sollia og Atnedalen. Jeg tror ikke min far visste noget om disse sagn – min oldefar, Halvor Grytdalen, døde ganske ung, og enken og børnene kom til at leve i hendes hjembygd, Øvre Rendalen. Desuten var min farfar fra sin tidligste ungdom av sterkt religiøst grepet; mangt og meget som fortælles om hans bedstefar og oldefar maa han ha misbilliget sterkt. Av min far har jeg aldrig hørt sagn eller eventyr, endda han fortalte saa meget for os;

arkæologien var eventyr nok for ham, og desuten hadde han et slags prosaepos, som han digtet paa hver søndag morgen naar vi fik komme op i hans seng – det gik visst i et par aar. Det var om to smaapiker, Malene og Dromedara samt Nemesis inkarneret i skikkelse av en veivogter ved Koppang station, hvor vi hadde bodd en sommer og med rædsel set denne «banemand» jage unger væk fra jernbanelinjen. Det var, efter de nyeste pædagogiske principper, en usund og umoralsk historie; «banemanden» raadet over tre ris, ett som hadde ligget i saltlake, ett som var besat med knappenaaler og ett med knivsblader paa – og søndag eftermiddag tegnet min far altid en illustration til morgenens fortælling, i helleristningsstil og med rikelig bruk av rød blyant.

Min mors fortællinger var ogsaa mest selvstændig digt og handlet likeledes om to smaapiker, Mette-Lene og Agathe. Men her raadet en mere human aand. Liv og stof faldt mere realistisk-idealistisk: hvis f.eks. Mette-Lene ikke vilde ut paa en kold dag og barnepiken maatte gaa tur med Agathe alene, saa møtte de altid en onkel med chokolade eller kom til en gaard, hvor de søtteste hundehvalper lekte.

Men der blev fortalt for os – vi var vant til at høre, og vi krævet simpelthen fortælling, og vore voksne hadde tid til os og moret sig med at mate vore graadige smaa sjæler, og mellem alt det stof, som vi paa den maaten drog i os, var da ogsaa eventyr.

Caroline Thorvaldsens mor eiet et hus øverst oppe i Trondhjems-veien, næsten paa landet laa det dengang. Slegten var fra Smaalenene og Drøbak, men til os kom Caroline efter at ha været i lære paa Eugenia Stiftelse – det var i 1886, hun var knapt sytten aar dengang og skulde være barnepike.

Allerede en av de første dagene hun var hos os lærte vi, at hun var morsommere og mere opfindsom end noget andet menneske vi hadde været betroet til. Hun fik os utenfor havegjerdet og viste os et neslekjær, hvor der grodde bringebærsukkertøi paa neslebladene. Der skulde baade tid og forsigtighet til for at høste dette naturvidunder, og det var et spændende arbeide; Caroline kunde sitte i ro i lysthuset og hekle og vite hvor hun hadde os i timevis, naar neslerne bar sukkertøi.

Hun var mesteren over alle mestere til at fortælle, merket vi snart. Og hun lot sig aldrig nøde – uten vi hadde været uskikkelige i den grad at hun for skams skyld maatte late som hun ikke vilde fortælle – en liten stund. Det var helst naar hun skulde klæ av os om aftnerne – det blev lange avklædningsscener, og tilslut begyndte min mor at komme i døren, oftere og oftere: «Caroline, nu maa De faa de smaa iseng.» «Straks, frue, straks.» – Caroline stod med mit

svære haar i den ene haand og haarbørsten i den anden. Og til os, hviskende: «men da løftet greven revolveren, ser dere» – hun løfter haarbørsten, slaar ut med den anden haand, saa jeg næsten blev løftet fra gulvet efter haar og hode, og roper med truende røst: «usling, hertugens testamente» – og min mor fra døren igjen: «Nei, snille lille Caroline, nu taaler børnene ikke mere historier iaften!» «Nu er vi færdige, frue – hertugens testamente som du bortførte fra slottet Anvila –.»

En teaterforestilling som hun hadde set, Rollos alias Julius' romaner og romanerne i Familiejournalen, Kronprins Rudolfs død og Thingvallas forlis og Ringteatrets brand i Wien – alt blev stof for Caroline, og hun hadde en egen evne til at fortælle sammenhengende, spændende og anskuelig. Hadde hun levet hundrede eller femti aar tidligere, hadde hun rimeligvis ført til traditionen nyt og godt behandlet stof i mængdevis. Hun lavet historier selv ogsaa. I en liten papirforretning i Pilestrædet stod der i lang tid utstillet en bok med det eggende titel «Det røde taarns hemmelighet». Den hadde et deilig omslag ogsaa, og Caroline og vi børn var enige om at den skulde vi kjøpe, bare vi fik raad til det. Men det fik vi aldrig, for den kostet hele 3 kroner. Og en sørgelig dag var boken forsvundet – solgt. Men samme kveld erklærte Caroline, at nu skulde hun fortælle os «Det røde taarns hemmelighet». Og aften efter aften fortalte hun «Det røde taarns hemmelighet», med ingredienser fra «Casgamalagas Ildaand eller den sidste comtesse Falka», «De tre prinsesser i Hvidtenland», med indlagte arier av «Regimentets datter» – det røde taarns hemmeligheter blev flere og fælere kveld efter kveld, og min mor blev mere og mere fortvilet for vi aldrig kom i seng i rimelig tid, og vi blev mere og mere fordringsfulde, og Caroline løp surr selv tilslut i mysteriene. Saa mante hun likegodt frem en haug nisser med topluer som røde ildsluer, og de satte varme paa det røde taarn, og det brandt op med alle traader i *en* floke og alle gaader uløst!

Egte østlandske folkeeventyr gik ind i det overvældende fantasistof, som hun øste over i os. «Grinden som aldrig kunde lukke sig» staar for mig som det ypperste nisseeventyr jeg har hørt – men det har jeg glemt, naturligvis. Derimot husker jeg eventyret om «Hanen og katten som bodde i jordhytten», ordret, forekommer det mig, for hvad saa Caroline ellers fortalte, saa vilde min lille søster høre det eventyret, helst hver aften. Og siden har jeg visst selv fortalt det for unger, nogen hundrede ganger.

Med sit spillende livlige sind maatte naturligvis Caroline Thorvaldsen ut og se sig om i verden og prøve sig paa forskjellig. Hun tok plads paa et dampskib og oplevet da lykkelig og vel baade et havari og et forlis, og hun kunde fortælle, hun, da hun besøkte os efter disse reiser.

Saa var hun paa et trykkeri, hvor hun hadde adgang til at skaffe sig bøker, alt hendes hjerte begjæret, i raa masse, og en tid var hun paa fabrik. Hun giftet sig aldrig – baade slegtninger og venner stillet visst altid store krav baade til hendes resurser av hjertelag og av humør og snarraadig livsmot. Gjennem en række av aar blev hun ved at komme til os av og til: efter jeg blev voksen og reiste til utlandet, fik jeg undertiden morsomme og livlige brever, ogsaa paa vers, fra hende. Men i de sidste femten aar eller saa har vi tapt hinanden av syne. Det er vel min egen skyld, og jeg sørger over det: hun var ett av de snildeste og morsomste mennesker, som jeg staar i gjæld til for hyggelige barndomsminde.

Organist Otto Winter-Hjelm med sin store familie bodde en aarrække i første etage i en villa i Lyder Sagens gate, hvor vi bodde overnpaa. Hans skjønne og elskelige hustru, fru Anna Winter-Hjelm, født Pignol, var tysk. For mig staar hun som selve inkarnationen av alt godt og vakkert og yndig i det gammeldags tyske kvinneideal, intenst moderlig og husmoderlig. Der var rum om hende for et ubegrænset antal børn, alle hendes egne mange børns venner og veninder syntes altid at være velkomne indenfor varmen fra hendes søte, litt fremmedklingende stemme og lyset av hendes vidunderlige sorte øine. Ogsaa fru Winter-Hjelm fortalte for os, naar hun sat mellem sine skansekurver av vasketøi som skulde gjøres istand, eller holdt paa at pynte hattene til sine smaapiker, i syrenlyst-huset i «Lyder Sagen» eller i den store havestue som bar præg av at ti børn hver med ti fortrolige venner hadde hat hovedkvarter i den og faat ha det saa morro her, som det bare gaar an. Det meste fru Winter-Hjelm fortalte var nok efter den store, deilige tyske eventyrbok med de romatiske billeder av Undine og Kjølebrønd og den skjønne Melusina og Rubezahl. Men hendes glansnummer, fortællingen om «Blodpølsen og Leverpølsen», har jeg aldrig hverken hørt eller spurt til andet sted. Naar hun i slutningseffekten hævet sin blide stemme til det frygteligste hun kunde præstere, fløi hele kyllingflokken av unger fra 2-3 aar til 6-7 aar vetskræmte og hylende av latter ut av verandadøren eller brøt gjennom syrenbuskene og spredtes til alle kanter. Jeg har ikke hjerte til at friste nogen norskere gjengivelse av fru Winter-Hjelms direkte oversættelse av den tyske tekst i de rystende ord «Hadde jeg dig, da skulde jeg dig!» – Og de vil visst være enige med mig i, at naar det herlige tyske eventyr ikke er blit indforlivet i norsk eventyrtradition, som har opsuget saa meget fremmed stof, saa er det bare for traditionen var syknende og ikke for ikke eventyret var godt nok.

Men aller bedst til at fortælle eventyr av alle mennesker jeg har kjendt syntes jeg at «gamle

moster» var.

«Gamle moster» var søster av min mormor, og da min mormor døde i barselseng etter det niende barn, overtok hun sin svogers hus og omsorgen for hele flokken av morløse smaa – min mor var den ældste, og hun var elleve aar dengang. Moster var ingen upartisk fostermor, – den ældste og den yngste blev hennes yndlinger. Men for mig og mine søstre blev hun mere end nogen bedstemor kunde være.

Min morfar, cancelliraad Gyth i Kallundborg, stammet fra en av de skotske slegter som paa sekstenhundrede-tallet kom til Nordland og slog sig ned der. Hans farfar, min tipoldefar, drog fra Helgeland til Kjøbenhavn for at søke sin lykke i «tvillingrigernes» hovedstad samme aar som Struensee blev styrtet – han har berettet om sit indtryk av katastrofen i det første brev han skrev hjem til Hellesviken. Lykken hadde ikke gamle Anders Broch Gyth med sig i Danmark, han fik aldrig se sit fedreland igjen, fik aldrig raad til at reise hjem til Norge, og hans efterslegt blev danske; en av sønnerne, min oldefar, fik sig gaard i Nordvestsjælland, blev herredsfuldmægtig i Arts og Skippinge herred og kjøpte bygaard i Kallundborg. Min bedstefar bodde der siden til sin død, og mine forældre hadde sit første egne hjem i en fløi av den gamle gaard – i de aar da min fars studier førte ham paa stadige reiser over hele Europa og min mor gruet for at være alene i et fremmed land, som Norge var for hende. Baade jeg selv og min ældste søster er født i Kallundborg.

Om morfar hadde interesseret sig det mindste for Norge før tre av hans barn efter hinanden giftet sig med norske, vet jeg imidlertid ikke; jeg tror det neppe. Men moster hadde altid gjort det, paastod hun ialfald til os. Hendes far, provst Vilhelm Adolf Worsøe, var nemlig født i Norge, hvor hans far, Peter Floer Worsøe, var forvalter ved Nøstetangen glasverk, gift med Dorthea Kristine Bisgaard fra Sandefjord. Og «moster», min grandtante *Signe Dorthea Worsøe*, hadde lært sine fleste eventyr av faren, som pleiet fortælle for børnene hver kveld, naar han gik op og ned paa gulvet og vispet en eggetoddy for sin prestehals. Oldefar Worsøe igjen maa ha lært sine eventyr hjemme paa Nøstetangen, av sin mor eller av piker fra Numedal eller Telemarken, for som jeg siden har kunnet konstatere, hørte «mosters eventyr» typologisk næsten altid til Telemarkske og Bratbergske former i det hele, ikke til de jyske typer av samme eller lignende eventyr. Eventyret om Søll-Klara er saavidt jeg vet ikke trykt paa dansk. Evald Tang Kristensen har underhaanden meddelt mig, at han har etpar opskrifter av det. I Telemarken er det optegnet flere ganger og engang trykt, hos Loupedalen i en litt anden form end jeg kjender det.

Naar moster gjorde en «student Floer» til helt i det kjendte skjemtesagn om de kokte egg og bygggrøten, har det rimeligvis været familietradition. Min tip-tip-oldefar, stiftsprovst i Viborg, Wilhelm Adolf Worsøe, var gift med Birgithe Bolette Kemler fra Trondhjem, enken efter en norskfødt prest Peter Floer fra Numedal som fik kald paa Fyen og døde der. Efter det attende aarhundredes vakre skik blev en av enkens sønner i andet egteskap opkaldt efter «den salig første», og moster mente det var morens første mands slegt, som fik Peter Floer Worsøe anbragt i en stilling i Norge.

Alle Peter Floer Worsøes barn blev boende i Norge saanær som oldefar, han blev sendt paa latinskolen i Viborg, studerte teologi i Kjøbenhavn, blev i 1801 personel kapellan hos sin fasters mand, provst Nissen i Laastrup ved Limfjorden, senere prest og provst etter denne onkel, døde i 1828 som provst i Breininge ved Kallundborg. Moster er født i 1814 og døde i 1907; hun var aandsfrisk og livlig og flittig med sine hænder til det sidste.

Min mor stundet altid «hjem» til Danmark, og for os børn var Kallundborg en eventyrverden. Naar morfars hjem stod for mig som næsten endda deiligere end Vollan, saa kom det først og fremst av, at i Danmark bodde «moster». Hun var i ett og alt det ideale selskap for børn – naar gamle mennsker er glad i børn og skjønner børn, saa findes der ikke make til venner at ha; principper og slikt tøv kan være nødvendige kjedeligheter for forældre som har ansvaret og pligterne mot sit avkom, men de kloke gamle, som har gjennomskuet alle slike begreper relativitet og begrænsning, feier dem undav med et skuldertræk og en liten munter latter og gir sig indskydelser og indfald i vold – det er det som kaldes takt, naar det gaar godt, og anarki, naar det mislykkes.

Om vort vidunderlige samliv med moster skal jeg ikke her fortælle, bare litt om moster som eventyrfortællerske. Jeg har indtryk av at hun kunde fortalt i 1001 nat. Naar vi ikke fik høre fuldt saa mange eventyr, kom det av, at min søster og jeg var konservative, som børn er flest, og vilde høre de samme eventyr op og op igjen. Det er især fra sommeren 1887, da jeg netop hadde fylt 5 aar og vi var i Kallundborg meget længe, fordi der var difteri i Lyder Sagens gate, at jeg husker eventyraftnerne. Min yngre søster og jeg laa i et værelse som vendte ut til byens torv – søster i en spaankurv, men jeg i en henrivende bred, voksen seng. Hvad gjorde det da at de urgamle fjærdyner var saa klumpet som om de var fylt med smaasten, eller at de grove, hjemmевævede lakener altid var klamme i den fugtige luft under skyggen av lindetrærne, eller at vi to smaa laa der praktisk talt alene – der sov nok et voksent menneske inde hos os, men det kom efter vi var faldt isøvn, og var oppe naar vi vaagnet. Utenfor det aapne vindu ramlet

det av træsko paa torvets stembrolægning av runde strandsten, det pep og dunket i vandposten og plasket av vand i zinkbøtterne – Kallundborgs vandvæsen, kloaksystem og gatebelysning var dengang endda som paa Holbergs tid. To kjæmpestore lindetrær, som stod utenfor bedstefars store vakre empiregaard med den høie stentrap og husdørens nydelige pilasteranordning, gjorde det mørkt i værelset allerede tidlig paa sommerkveldene; den smule lys som filtret gjennom løvhænget fra gatelygtens vesle parafinlampe faldt paa et legemsstort maleri over min seng av Caroline Mathilde i rød ridedragt og stridsmilende, pluskjævet ansigt – og den svale luft som strømmet ind var fugtig og mæt av lindeblomstenes søte ilm sammen med rendestenens lunkne skyllevandslugt.

Moster kom ind, fort og lydløst, liten og vever som en mus – de ørsmaa slæp som hun altid brukte paa kjolerne gjorde likheten endda mer paatagelig. Hun satte sig tilrette ved vinduet, løftet strikketøiet under sin spidse næse i mørket og kikket bort paa os to i sengen over brillerne:

«Naa, mine smaa snegle, hvad skal vi ha for en histore i aften –?»

«Søll-Klara» har jeg gjengit slik som jeg selv har fortalt den for norske barn – moster fortalte naturligvis paa sit pyntelige danske, slik som jeg, visst med lite held, har forsøkt at gjenfortælle de andre historier. Men det er de gamle eventyrene fra forvalterboligen paa Nøstetangen som vendte tilbake til os to norske smaa jentunger og som jeg her gir tilbake, som sluthistorie i den foreliggende samling av *Norsk Sogukunst*.